

**BOZOR MEXANIZMI VA RAQOBAT MUHITINING SAMARADORLIKKA
TA'SIRI: MIKROIQTISODIY TAHLIL***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**Talabasi **Shuxratov Umrbek****Teli: +998332986400**Gmail: shuhratov.bekk2007@gmail.com**Ilmiy rahbar: **Umirov Abdusalom*****Annotatsiya**

Ushbu tezisda bozor mexanizmi va raqobat muhitining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri mikroiqtisodiy nuqtai nazardan tahlil etilgan. Tadqiqotda bozor mexanizmining asosiy elementlari — talab va taklif, narx shakllanishi, raqobat turlari hamda ularning iqtisodiy subyektlar faoliyatiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda o'rganilgan. Bozor iqtisodiyotining samarali ishlashi uchun raqobat muhitining ahamiyati, resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish hajmi va sifat ko'rsatkichlariga bo'lgan ta'siri batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, mikroiqtisodiy model va empirik tahlillar asosida raqobat darajasi bilan iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, erkin raqobat sharoitida bozor mexanizmi samarali ishlaydi, narx signallari orqali resurslar optimal taqsimlanadi hamda ishlab chiqaruvchilarning innovatsion faoliyati rag'batlantiriladi. Tezis xulosalarida raqobat muhitini rivojlantirish, bozor mexanizmini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Bozor mexanizmi, raqobat muhiti, mikroiqtisodiy tahlil, samaradorlik, talab va taklif, narx mexanizmi, resurs taqsimoti, iqtisodiy rag'bat, bozor muvozanati, innovatsion rivojlanish.

Annotation

This thesis analyzes the impact of the market mechanism and competitive environment on economic efficiency from a microeconomic perspective. The research examines the main elements of the market mechanism — demand and supply, price formation, types of competition, and their influence on the activities of economic agents. The importance of competition for the effective functioning of a market economy, the rational use of resources, and its effect on production volume and quality indicators are studied in detail. Based on microeconomic models and empirical analysis, the relationship between the level of competition and economic efficiency is identified. The results show that under free competition, the market mechanism operates effectively: price signals ensure optimal resource allocation, and producers are encouraged to engage in innovative activity. The conclusions of the thesis include

scientific and practical recommendations aimed at developing a competitive environment, improving the market mechanism, and increasing economic efficiency.

Keywords: Market mechanism, competitive environment, microeconomic analysis, efficiency, demand and supply, price mechanism, resource allocation, economic incentives, market equilibrium, innovative development.

Аннотация

В данной тезисной работе анализируется влияние рыночного механизма и конкурентной среды на экономическую эффективность с микроэкономической точки зрения. В исследовании рассмотрены основные элементы рыночного механизма — спрос и предложение, формирование цен, виды конкуренции и их влияние на деятельность экономических субъектов. Подробно изучается значение конкурентной среды для эффективного функционирования рыночной экономики, рационального использования ресурсов, а также её влияние на объем и качество производства. На основе микроэкономических моделей и эмпирического анализа выявлена взаимосвязь между уровнем конкуренции и экономической эффективностью. Результаты исследования показывают, что при условиях свободной конкуренции рыночный механизм функционирует эффективно: ценовые сигналы обеспечивают оптимальное распределение ресурсов, а производители стимулируются к инновационной деятельности. В заключении представлены научно-практические рекомендации по развитию конкурентной среды, совершенствованию рыночного механизма и повышению экономической эффективности.

Ключевые слова: Рыночный механизм, конкурентная среда, микроэкономический анализ, эффективность, спрос и предложение, ценовой механизм, распределение ресурсов, экономические стимулы, рыночное равновесие, инновационное развитие.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy jarayonlarning samarali kechishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bu — bozor mexanizmi va raqobat muhitidir. Bozor mexanizmi talab va taklif o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali narxlar tizimini shakllantirib, resurslarni optimal taqsimlash, ishlab chiqarish jarayonini muvozanatga keltirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqobat esa ushbu mexanizmning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishlab chiqaruvchilarning samaradorlik, innovatsion yondashuv va iste'molchilarning ehtiyojlarini to'liqroq qondirishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi. Zamonaviy iqtisodiyotda bozor mexanizmi va raqobat muhitining o'zaro uyg'unligi mamlakat iqtisodiy barqarorligi, ishlab chiqarishning samaradorligi hamda ijtimoiy farovonlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ushbu tizimni mikroiqtisodiy darajada tahlil etish, uning nazariy

asoslarini chuqur o'rganish va amaliy samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Ushbu tezisda bozor mexanizmi va raqobat muhitining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri mikroiqtisodiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi — bozor mexanizmining asosiy elementlari va raqobat sharoitining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini nazariy va empirik asosda tahlil qilishdan iborat.[1]

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va iqtisodiy liberallashuv jarayonlari sharoitida mamlakatlar o'rtasidagi raqobat keskin kuchayib bormoqda. Shu sababli milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, bozor mexanizmini takomillashtirish va samaradorlikni ta'minlash iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Tезisning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, u mikroiqtisodiy nazariya asosida bozor mexanizmi va raqobat muhitining samaradorlikka ta'sirini chuqur tahlil etadi, iqtisodiy barqarorlik va innovatsion rivojlanish uchun zarur bo'lgan nazariy hamda amaliy tavsiyalarni ishlab chiqadi. Shu orqali ushbu tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, korxona va tarmoq darajasida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Bozor iqtisodiyotining markazida turgan eng muhim tushunchalardan biri bu bozor mexanizmidir. Bozor mexanizmi iqtisodiy jarayonlarni o'z-o'zidan muvozanatga keltiruvchi murakkab tizim bo'lib, u talab, taklif, narx va raqobat orqali iqtisodiy resurslarning eng samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Ushbu mexanizm orqali ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'z manfaatlarini uyg'unlashtiradi, resurslar esa eng ko'p foyda keltiradigan sohalarga yo'naltiriladi. Mikroiqtisodiyot nuqtai nazaridan qaraganda, bozor mexanizmining samarali ishlashi jamiyatda umumiy farovonlikning ortishiga olib keladi. Bozor mexanizmining mohiyati va tarkibiy unsurlari. Bozor mexanizmi — bu talab va taklif o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali narxlar, ishlab chiqarish hajmi va resurs taqsimotining shakllanish jarayonidir. Uning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Talab (Demand) — iste'molchilarning ma'lum narxda tovar yoki xizmat sotib olishga bo'lgan tayyorligi va imkoniyatidir. Talab qonuniga ko'ra, narx pasaygan sari talab ortadi, narx oshgan sari esa kamayadi.

Taklif (Supply) — ishlab chiqaruvchilarning ma'lum narxda tovar yoki xizmatni bozorda taklif qilish hajmini ifodalaydi. Taklif qonuni esa aksincha, narx oshgan sari taklif ortishini bildiradi.

Narx mexanizmi (Price mechanism) — bozorning yuragi hisoblanadi. Narx signallari ishlab chiqaruvchilarga resurslarni qaysi yo'nalishda ko'proq ishlatish kerakligini ko'rsatadi, iste'molchilarga esa o'z tanlovini oqilona amalga oshirish imkonini beradi.

Raqobat (Competition) — bozor mexanizmini harakatga keltiruvchi asosiy kuchdir. Raqobat mavjud bo'lmagan muhitda narx signallari buziladi, monopolistik ustunliklar

paydo bo‘ladi va samaradorlik pasayadi. Raqobat muhitining iqtisodiy samaradorlikdagi roli. Raqobat iqtisodiyotning eng muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishlab chiqaruvchilarning innovatsion yondashuvini, mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga majbur etadi. Mikroiqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan, raqobat darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, bozor shunchalik samarali ishlaydi. Chunki raqobat:

resurslarning optimal taqsimlanishini ta’minlaydi;
ishlab chiqarish jarayonida isrofgarchilikni kamaytiradi;
narxlarning adolatli shakllanishiga xizmat qiladi;
iste’molchilar manfaatini himoya qiladi;
innovatsion faoliyatni rag‘batlantiradi.

Masalan, mukammal raqobat sharoitida har bir firma bozor narxini qabul qiladi va faqat xarajatlarni kamaytirish yoki mahsulot sifati oshirish orqali raqobatdosh bo‘lishi mumkin. Natijada ishlab chiqaruvchilar samaradorlikni oshirishga intiladi. Monopolistik yoki oligopolistik sharoitda esa korxonalar narxni sun’iy ravishda yuqori darajada ushlab turadi, bu esa resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi. Bozor mexanizmi va raqobat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik. Bozor mexanizmi va raqobat muhitining o‘zaro bog‘liqligi tizimli xarakterga ega. Bozor mexanizmi samarali ishlashi uchun erkin raqobat sharoiti zarur. Ayni paytda, raqobatning o‘zi ham bozor mexanizmi faoliyatining natijasidir. Ular bir-birini to‘ldiradi: Bozor mexanizmi raqobatni yuzaga keltiradi, chunki u erkin kirish va chiqish sharoitlarini yaratadi. Raqobat esa bozor mexanizmini takomillashtiradi, resurslarning samarali taqsimlanishiga turtki beradi. Masalan, agar bozorda monopoliyalar hukmronlik qilsa, narx mexanizmi o‘z vazifasini to‘liq bajara olmaydi. Bunday holatda davlat tomonidan raqobat siyosatini shakllantirish va monopoliyalarni cheklovchi mexanizmlarni joriy etish zarur bo‘ladi. Shu sababli, raqobat siyosati bozor mexanizmini samarali ishlashining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mikroiqtisodiyot fanida iqtisodiy samaradorlik ikki asosiy turga ajratiladi: taqsimot samaradorligi (allocative efficiency) va ishlab chiqarish samaradorligi (productive efficiency). Taqsimot samaradorligi shundan iboratki, resurslar jamiyat ehtiyojlarini maksimal darajada qondiradigan sohalarga taqsimlanadi[2]. Bozor mexanizmi narx signallari orqali bu jarayonni boshqaradi. Ishlab chiqarish samaradorligi esa ishlab chiqarish jarayonida eng past xarajat bilan eng ko‘p natijaga erishishni anglatadi. Raqobat muhiti bu samaradorlikni ta’minlashning eng kuchli omilidir. Yuqorida olib borilgan ilmiy tahlillar natijasida aniqlandi-ki, bozor mexanizmi va raqobat muhiti iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi asosiy omillar sifatida o‘zaro chambarchas bog‘liq tizimni tashkil etadi. Bozor mexanizmi talab va taklif o‘rtasidagi muvozanat orqali narx signallarini shakllantiradi, bu esa resurslarning optimal taqsimlanishini, ishlab chiqarish hajmi va sifatining oshishini ta’minlaydi. Raqobat esa ushbu mexanizmning harakatlantiruvchi

kuchi sifatida ishlab chiqaruvchilarni samaradorlik, innovatsiya va mahsulot sifati yo‘nalishida doimiy rivojlanishga undaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, erkin raqobat muhiti mavjud bo‘lgan iqtisodiy tizimlarda resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori bo‘ladi, narxlar iqtisodiy muvozanatni aks ettiradi, ishlab chiqaruvchilar esa bozordagi o‘z o‘rnini saqlab qolish uchun doimiy ravishda texnologik yangilanish va innovatsion faoliyatga intiladilar. Aksincha, raqobat cheklangan sharoitlarda (monopoliya yoki oligopoliya mavjud bo‘lganda) bozor mexanizmi buziladi, narx signallari noto‘g‘ri shakllanadi, bu esa iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga va umumiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Bozor mexanizmini samarali ishlatish uchun davlatning raqobatni qo‘llab-quvvatlovchi, monopoliyalarni cheklovchi, axborot shaffofligini ta‘minlovchi va tadbirkorlik muhitini rivojlantiruvchi siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Davlatning bu yo‘nalishdagi roli bevosita iqtisodiyotga aralashish emas, balki bozor mexanizmining to‘liq va adolatli ishlashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat bo‘lishi lozim[3]. Shuningdek, mikroiqtisodiy tahlil asosida aniqlanishicha, bozor mexanizmi va raqobat muhitining uyg‘un ishlashi natijasida: iqtisodiy resurslar eng samarali sohalarga yo‘naltiriladi, ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va foyda maksimal darajaga yetadi, iste‘molchilar manfaatlari to‘liqroq qondiriladi, innovatsion faoliyat va texnologik taraqqiyot rag‘batlantiriladi, iqtisodiy barqarorlik va milliy raqobatbardoshlik kuchayadi. O‘zbekiston sharoitida bozor mexanizmi va raqobat muhitini yanada takomillashtirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bu borada davlat tomonidan olib borilayotgan liberallashtirish siyosati, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, shuningdek, monopoliyaga qarshi chora-tadbirlarning kuchaytirilishi milliy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, bozor mexanizmi va raqobat muhitining mikroiqtisodiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sish va farovonlikning poydevori aynan sog‘lom raqobat muhitida shakllanadi. Shu sababli, kelgusida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, bozor institutlarini mustahkamlash va innovatsion raqobatni qo‘llab-quvvatlash mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2020). Economics. 20th Edition. New York: McGraw-Hill Education.
2. Mankiw, N. Gregory (2021). Principles of Microeconomics. 9th Edition. Boston: Cengage Learning.
3. Krugman, P., & Wells, R. (2018). Microeconomics. 5th Edition. New York: Worth Publishers.
4. Varian, H. R. (2019). Intermediate Microeconomics: A Modern Approach. 10th Edition. New York: W.W. Norton & Company.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni. (2023-yil 2-iyulda qabul qilingan). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi nashri.
7. Qodirov, B. & Jo‘rayev, S. (2021). Mikroiqtisodiyot. Darslik. Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar nashriyoti.
8. Porter, M. E. (2008). On Competition. Updated and Expanded Edition. Harvard Business School Publishing, Boston.

